

АЗІЙСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

Розбудова держави. 2000. №7/12. – С.100–110.

Схід для України сьогодні є вкрай важливий, не менше, ніж Захід чи, скажімо, Росія. Ця думка (хоча її поділяють далеко не всі) поступово поширюється в українському соціумі. Головним чинником такої тенденції є розчарування та невдоволення людей погіршенням умов свого життя, що відбувається, як вони вважають, значною мірою завдяки тиску з боку Заходу, в першу чергу з боку МВФ. Україна за низкою своїх соціально-економічних показників (життєвий рівень, якість соціального і медичного забезпечення населення, масштаби корумпованості) впритул наблизилась до групи бідних країн світу. Важливо й те, що геополітичне положення України, її історичний досвід, багатотисячлітнє спілкування з мусульманським та іудейським світом, — все свідчить про важливість південного і східного напрямків для держави, чого не можна ігнорувати.

Однак тут кидається в очі певний парадокс. У той час, як економічна ситуація в Україні (як і в інших країнах СНД) до останнього часу невпинно погіршувалась, у певних країнах Сходу навпаки спостерігалось швидке економічне зростання. Незважаючи на те, що азійська криза 1997 р. завдала значної шкоди економікам країн Азії, починаючи вже з 1999 р. спостерігається швидке відродження більшості азійських економік. Причому темпи приросту їхнього ВВП були значно вищими, ніж на Заході. Динаміка їхнього розвитку не може не вражати. Впродовж останніх десяти років вони мали від 6% до 13% економічного зростання щороку. Такі країни, як Туреччина, Індія, Корея, Китай, за короткий в історичному сенсі проміжок часу подолали вікову відсталість, значно підвищили якість життя населення. Не можна не помічати й того факту, що цей стрибок східні країни зробили за якихось 30—50 років, на що країнам Заходу знадобилося не менше як два сторіччя. Зрозуміло, що Україна такого резерву часу не має. І тут є над чим поміркувати нашим політикам і економістам, особливо тим, хто вперто обмежує власне видкоколо досвідом розвитку західних країн. А таких, на жаль, чимало. Свідомо це робиться, чи через брак обізнаності та поінформованості, не в тому справа. Але, незважаючи на реальний брак об'єктивної інформації в ЗМІ, українське населення поступово, хоча і фрагментарно, дізнається про економічні успіхи в країнах Сходу. Люди, особливо молодь і люди середнього віку, які «човниками» відвідують Туреччину та Китай, жваво цікавляться причинами економічних успіхів цих країн. Досить поширений такий інтерес і в науковому середовищі. Тому не слід лякатися якогось «китайського синдрому» серед наших інтелектуалів. Зазначмо, що йдеться про досвід реформування не лише Китаю, а й інших країн Сходу. Це нормальна реакція людей, які розчарувалися в рецептах, а головне, в результатах реформ, втілених у життя останніми роками, і шукають нових варіантів. Якщо азійські країни, стартові умови яких були значно гіршими, ніж в Україні, досягли таких переконливих успіхів за короткий час, то чи не варто було б більш уважно поставитись до їх вивчення і бодай часткового використання їхнього досвіду. Вважаємо це логічним, бо саме таким шляхом Україна може спробувати подолати негативну тенденцію до перетворення на фактичну колонію, на регулярного постачальника дешевих жінок і сировини — перспектива, яка з роками вимальовується дедалі виразніше.

Отже, прогрес — не прерогатива Заходу. Відбувається процес світового розвитку, який охоплює різні регіони. Епіцентр змін — у країнах Азії.

В українському суспільстві склалася певна традиція. Хоча офіційні документи проголошують багатовекторність зовнішньої політики України, та коли йдеться про

вибір зовнішньополітичних орієнтирів, розглядаються лише два варіанти — Росія і Захід. Здається, такий підхід дещо застарів. Але при цьому чомусь абсолютно не враховується той чинник, що Захід далеко не єдиний; є США, а є й Німеччина та інші західні країни зі своїми специфічними інтересами. Крім Росії (за всієї її важливості) на схід і південь від України розташована велика кількість країн, котрі, по-перше, стають для нашої країни дедалі важливішими торговельно-економічними партнерами, а по-друге, політична роль їх в сучасному світі постійно зростає. Йдеться перш за все про такі країни, як наш найближчий сусід — Туреччина, а також про Індію, Китай, Корею, В'єтнам. Один з досвідчених турецьких урядовців, наприклад, висловився так: «Ви дуже схожі на нас 10—15 років тому. І повірте мені, якщо Вам судилося коли-небудь потрапити до Європи, ви підете туди нашим, турецьким шляхом, спотикаючись об ті самі каміння».

На нашу думку, спроби надати конфронтаційності виміру «Схід— Захід» вичерпали себе, втратили свою актуальність, а продовження спекуляцій на цю тему є або наслідком інерції нашого мислення, або виявом певних політичних сил використати це у власних вузькокорисливих інтересах. Треба дивитися на речі в їхньому сучасному вимірі. По-перше, від Росії нам нема куди подітися — ми сусіди. І змінити цей стан речей, тобто змінити місце проживання на Багами, під силу хіба що окремим представникам правлячої еліти. Отже, «навіки поруч», хоч би як це комусь не подобалось. Але «навіки поруч» — це не «навіки разом». Це не заперечує можливість думати і діяти самостійно. Були б воля й бажання. Справа за нашою елітою. Що ж стосується Заходу, то якщо ми хочемо залишатись на ґрунті реальної політики, то нам треба розібратися, чого Захід від нас хоче. А він хоче від нас цивілізованості: дотримання норм свободи, повага до законів, виходу з хаосу, який здатний призвести до будь-яких небезпечних екстральних. І безумовно, Захід не хоче відновлення єдиного військового простору на теренах СНД, очолюваного Москвою.

Тепер щодо України. Європейський вибір має широку і практично одностайну підтримку серед еліти й усього українського суспільства. За останніми опитуваннями, що є в нашому розпорядженні, приблизно 67% населення України підтримують цей напрямок.

Водночас слід зазначити, що в українському суспільстві внаслідок історичного, культурного, геополітичного минулого склалася ситуація, яка характеризується еkleктикою елементів різних ідеологій і політичних культур. Один з відомих наших керівників часів перебудови якось сказав, що в Україні більше Азії, ніж Європи. Не поділяючи цієї надто сміливої заяви цілком, гадаємо, було б помилкою не звертати уваги на те, що дуже багато є в Україні проблем, схожих на проблеми країн, що розвиваються. Як не погодитись із відомим українським історіософом і геополітиком Юрієм Липою, який стверджував, що «Україна забрала надто багато і зі Сходу, і з Заходу, щоб робити між ними вибір. Через те для України більш придатна власна геополітична вісь Північ—Південь». Треба, однак, додати, що з часу, що минув, виявилось нове наповнення цієї концепції. Справа не тільки в тому, що зараз йдеться про отримання Україною енергоносіїв з Кавказу та Центральної Азії, а й у тому, що після розпаду СРСР виникли нові політико-економічні параметри світового розвитку. Суперечність «Південь—Північ» набула глобального масштабу. Україна належить до групи бідних країн світу, інакше кажучи, до «Півдня». І в цій, новій системі координат «Південь— Північ» для України постає завдання *розробки власної стратегії, модернізації в даному контексті*. Очевидно, що це справа не проста. Міжнародна складова такої стратегії — «максимум співробітництва, мінімум конфронтації», внутрішня — «модернізація країни заради життя людей», Зауважимо, що не слід розглядати поширення співробітництва України з країнами Сходу та уважне вивчення

їхнього досвіду реформування як альтернативу «європейського вибору», який, безперечно, можна вважати оптимальним з точки зору створення стимуляційної комфортної політико-психологічної парадигми, а в довготерміновій перспективі (20 і більше років) — моделі майбутнього суспільно-політичного устрою України.

Що ж стосується економічного аспекту співробітництва, то, враховуючи, що поки не вдається досягнути помітних успіхів на шляху інтеграції України до ЄС, треба приділяти значно більше уваги Азії; азійські країни можуть скоріше перетворитися на реальні великі ринки для збуту української продукції машинобудівного комплексу, металопрокату, для надання науково-технічних та інших послуг.

У цьому плані цікавими є розробки українських вчених, які розглядали економіки країн Сходу та України як взаємодіяльні ще в 20—30-ті роки. Орієнтацію України на збільшення своєї присутності на ринках країн Близького, Середнього, а тепер вже, очевидно, й Далекого Сходу легко пояснити з точки зору економічного мислення. Світ сучасного бізнесу є дуже жорстким і безкомпромісним. В Європі ринок насичений найсучаснішими товарами, і нас з нашими виробами ніхто тут особливо не чекає. Досить згадати нескінченні антидемпінгові процеси. З Азією в цьому плані значно легше. Тут ми, якщо не зволікатимемо, зі своєю продукцією ще зможемо знайти вільну нішу. Хоча й тут час не стоїть на місці. Зі своїми здобутками на світовий ринок виходять ті ж самі Китай, Індія, Корея.

Всі ці країни дуже відрізняються одна від одної. Несхожі й рецепти їхнього реформування.

Спробуємо придивитися уважніше. Справді, країни дуже несхожі. Різняться не лише суспільно-політичні устрої, дуже різними є культури, мови, звичаї. Китай значно більше відрізняється від сусідньої Японії, ніж Франція від Німеччини. Годі й говорити про зіставлення таких країн, як Китай і Індія. В Азії що не країна, то цивілізація. Відомий американський фахівець з проблем Азії, професор Р. Скалапіно зазначав, що тепер тут можна було спостерігати практично всі сучасні суспільно-політичні моделі: вільного ринку (Японія), авторитарно-плюралістичну (Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур), централізовану з елементами ринкової економіки (Китай, В'єтнам), централізовану закриту сталінського типу (КНДР).

Правда, ще якихось 40—50 років тому їх всіх об'єднувало колоніальне (або напівколоніальне) минуле. Населення жило на межі голодомору. Нескінченні зовнішні втручання, стихійні лиха та повстання залишали по собі руїни. Але завжди були тут присутні національна гідність і сила духу. Коли читаєш китайські класичні романи, твори великого письменника Лао Ше, починаєш розуміти, якою ганьбою було навіть для простого китайця «загубити лице», себто зганьбити себе, втратити гідність.

Незаангажований фахівець не може обминути зростання ролі національних цінностей та релігії в суспільному житті цих країн. Значною мірою це можна розглядати як негативну реакцію на цивілізаційне зіткнення з системою західних цінностей. Відторгнення таких цінностей стимулює повернення до власних національних та релігійних традицій. Баланс між релігійними і національними цінностями різнився від країни до країни, але тенденція" завжди існувала.

Взагалі-то, якщо прискіпливіше придивитися до причин успіхів, досягнутих такими різними країнами, як Китай, Японія, Індія, то, *мусимо, незважаючи на разючий незбіг їхніх офіційних ідеологій, визнати за головний чинник успіху сконцентровану національну волю.* Під цим поняттям я розумію зусилля еліти, що об'єдналася на певний час на спільному ідеологічному ґрунті, та керованого нею суспільства, спрямовані на досягнення високого рівня економічного розвитку, підвищення життєвого рівня населення, що, своєю чергою, зміцнює міжнародний авторитет країни.

Водночас простежується протилежна тенденція. Мірою зростання суспільного добробуту, звичайно, з'являються космополітичні настрої, бажання прилучитися до західного способу життя та стереотипів мислення. Цьому значною мірою сприяють західні ЗМІ.

Таким чином, процес розвитку азійських країн являв своєрідне переплетіння традиційних цінностей і цінностей західної демократії. Особливо яскраво непроста еволюція співвідношення традиційних та західних ціннісних орієнтацій простежується на прикладі японського суспільства. Справа в тому, що японське суспільство з його вертикальною структурою, корпоративністю, переважанням групових інтересів над індивідуальними зазнало найбільшого тиску з боку американської окупації після II світової війни. Принижена поразкою у війні, розгублена зневірою в одвічних цінностях, післявоєнна Японія становила в ідеологічному плані справжній вакуум. Він був швидко заповнений новими, демократичними цінностями. Цей процес супроводжувався стрімким засвоєнням досягнень Заходу. Цікаво, що до кінця 70-х років спостерігалася стійка тенденція падіння престижу традиційних національних цінностей. Демократичні цінності поступово ставали популярними в суспільстві. Пріоритетності набували такі цілі, як «жити за власним бажанням», «збагачуватись», «жити одним днем». Видатний японський політик Я.Накасонє у книзі «Після «холодної війни» писав: «Японія, на жаль, продемонструвала у себе точную копію американської демократії. При цьому ясно виявилась така риса, як «деспотія більшості», яка проявилась у формі панування опінії, створеної засобами масової інформації. ...ЗМІ, що розрослися до величезних масштабів і до того ж демонструють одноманітність, акцентують увагу на таких низьких почуттях, як заздрість, невдоволення, невгамовні бажання, що виявляється в національному масштабі в усій духовній атмосфері суспільства... Маса не в змозі розпізнати небезпеку виродження демократії. Вони вважають громадською думкою просте виявлення групових почуттів і, спираючись на це уявлення, здатні на пряме насилля в політичній сфері». Нагадую, ці міркування стосуються Японії, не України. Але, погодьтеся, звучить актуально. А от що пише той самий Я. Накасонє про наші проблеми: «Розпад Радянського Союзу — це процес пошуку кожною республікою, що входила до його складу, своєї власної, забутої історії. Радянський народ схожий на людину, що втратила пам'ять, безсумнівно, простує до душевного вакууму, не маючи будь-якого підґрунтя в минулому. Крах ідеалів соціалізму з часом буде компенсований. Але наскільки складніше буде відродити історію як втілення традицій!» До чого ж важко нам, вчорашнім радянським і сьогоднішнім українцям, побороти наслідки хибної звички відкидати все, що відійшло в історію, паплюжити видатних діячів минулого, плювати у колодязь своїх традицій. В Японії лише з другої половини 80-х років починається повільне відновлення інтересу до традиційних національних цінностей. В той же час здебільшого зберігається специфіка японського способу життя. Так, більшість населення (більше 70%) вважає, що порядок у державі, тобто існуюча корпоративна структура важливіша за свободу і права людини, яким не надають надто великого значення. В японському суспільстві з його конформізмом, «почуттям сорому», побоюванням «загубити лице» так і не виникло крайнього індивідуалізму американського типу. Японський індивідуалізм пом'якшений почуттям солідарності й потягом до гармонії. А на перший план дедалі більше виходить поняття «родини». У Китаї, між іншим, це поняття набуває ще більшого змісту. Якщо взяти до уваги той факт, що це поняття відіграє велику роль і в українському суспільстві, чи не варто було б зробити акцент саме на цьому? Можливо, це б сприяло збереженню і зміцненню здорових клітин у враженому і вкрай атомізованому організмі українського суспільства.

Демократія і порядок. Це мета. А як її дістатися ?

Проблема полягає в тому, що екстремальний індивідуалізм і схильність до анархії, абсолютне невміння конструктивного співробітництва, тотальна нечесність, котра багато в чому є, безперечно, наслідками тоталітарного суспільства, — усе це наводить на думку про необхідність створення системи ефективно діючої вертикалі влади (за зразками азійського типу) з жорстким контролем і відповідно суворим покаранням для всіх без винятків за порушення уніфікованих правил гри.

Перехід від тоталітаризму до демократії, від централізованої економіки до ринкової, в умовах відсутності громадянського суспільства можна здійснити лише в умовах сильної влади. І тут виникає проблема авторитаризму. Навіть якщо припуститися думки про можливість цього в наших умовах, постає питання, яке обов'язково виникає в будь-якому незахідному (тому, що в західному досить успішно функціонує ретельно розроблена і перевірена часом система противаг та компенсаторних механізмів) суспільстві, це *проблема збереження стабільності та необхідності розвитку*. Очевидно, що країна, яка поринула в хаос, не має сильної влади, де налічується низка впливових ворогуючих кланів, не може розраховувати на будь-які економічні, а тим паче соціальні, успіхи. Політична криза виникає радше не за умов жорстких режимів, а навпаки, коли вони стають надто м'якими, безсилями. Інший екстрем — це влада, яка обмежує права громадян і заперечує будь-яку творчість та ініціативу. Спокуса авторитаризму збільшується, коли запановує бутафорська демократія, коли існуючі державні інститути припиняють виконувати свої завдання. І тоді, особливо якщо з'являється харизматична фігура національного масштабу, встановлюється авторитарний режим. Для пострадянських країн це досить звичайний сценарій. Але справа в тому, що відбувається далі. Якщо, крім закликів навести порядок і дисципліну, а зрештою, крім також напрямків руху фінансових течій, нічого не змінюється, можна сміливо говорити *про деструктивний авторитаризм*. Якщо ж за короткий термін поживається економіка, зростає кількість робочих місць, підвищується заробітна платня, збільшується народжуваність, то це справедливо назвати *конструктивним авторитаризмом*. Такий авторитаризм об'єктивно створює умови для створення більш гуманного демократичного суспільства. Без цього суспільство розвиватися не може. Коротко кажучи, політика як «мистецтво можливого», зводиться до вміння пройти між Сциллою та Харібдою насилля. Це ключова проблема для влади.

Дедалі більшу роль у житті суспільства починає відігравати інформація. Світові ЗМІ шляхом поширення кваліфіковано підготовленої інформації намагаються активно впливати у бажаному напрямку на громадську думку навіть у таких країнах, де влада дозує інформацію. Зауважимо попутно, що обмеження інформації стає доволі складною справою для режимів, які ладні зловживати такими засобами (таких, як Китай, В'єтнам). (Здається аж ніяк не випадковим те, що одним із перших кроків нового режиму в Росії була спроба взяти під контроль нелояльні до влади ЗМІ). З іншого боку, в багатьох країнах Азії зростає невдоволення грубим нав'язуванням своїх поглядів глобальними ЗМІ (Малайзія, Філіппіни, Індонезія). Якщо порівняти ситуацію, що склалася на пострадянських теренах, де сподівання перетворити суспільство за ліберальними рецептами, механічно наклавши матрицю розвитку західних країн на місцеву реальність, зазнали фіаско, з ситуацією в Азії, привертають увагу ті групи країн, досвід реформування яких був досить успішним.

Перша група — це соціалістичні країни, що почали енергійні економічні перетворення, не змінюючи політичної системи. Принципи марксизму-ленінізму були проголошені недоторканими, зберігаючи контроль комуністичної партії над усіма процесами, що відбуваються у країні. В той же час робилося все, щоб поєднати, за

словами Ден Сяопіна, «переваги централізованого планування з гнучкістю ринкової економіки». Нагадаємо, ще наприкінці 70-х років Китай був бідною країною з далекою від розв'язання проблемою «забезпечення тепла і ситости». Було багато нещасних та голодних. Лютувало безробіття. А головне, після негараздів «культурної революції» люди втратили віру в майбутнє. У країні панував справжній хаос. І тут до влади прийшов Ден Сяопін. Результат відомий. Завдяки зваженому здійсненню політики реформ та відкритості Китай впродовж 20 років продемонстрував вражаючий прогрес у своєму розвитку. Економічне зростання досягло 9,8% на рік. За розмірами ВВП (962 млрд. дол.) Китай вийшов на 7 місце у світі. Валютні резерви КНР сягнули 149 млрд. дол. Середня тривалість життя збільшилася з 54 до 70 років. Економічні та соціальні успіхи Китаю не можуть не вражати.

Так, у китайців вистачає проблем, серед яких слід згадати і проблеми національної єдності (Тайвань), збереження територіальної цілісності (Сінцзян, Тибет), падіння авторитету правлячої ідеології серед молоді, корупцію, безробіття, збільшення розриву в доходах між багатими й бідними провінціями та між різними верствами населення, протиріччя між центром і регіональними елітами. Але все це проблеми зростання, а не занепаду. І хоча Захід все ще використовує проблему «прав людини» як інструмент політичного тиску на китайську владу, вражаючі цифри товарообігу між США та КНР (приблизно 50 млрд. дол. на рік) красномовно свідчать про те, що бізнес ігнорує політичні вправи, все тісніше прив'язуючи Китай і Сполучені Штати одне до одного. Висновок — стратегія розвитку китайського керівництва сприяє забезпеченню політичної стабільності в Китаї й у світі.

Проте головне питання залишається відкритим: «яким чином - буде впливати ринкова економіка на політичну систему?» або «чи може співіснувати (і якщо може, то як і довго) авторитарний політичний режим із визволеними ринковими силами?». Що ж стосується можливостей використання цього досвіду в наших умовах, то, очевидно, треба погодитись із думкою тих фахівців, які вважають, що «китайську стрілку» радянський потяг проскочив ще наприкінці 80-х років, і можливо, саме завдяки цьому зазнав нищівної катастрофи. Китайці ж, котрі, як добре відомо, є старанними учнями, неодноразово підкреслювали, що вони зробили необхідні висновки з сумного радянського досвіду. Так, один із китайських функціонерів у приватній розмові розповідав мені, як жахливо були вражені китайці миттєвим розпадом СРСР. Він також зазначав, що нинішнє керівництво КНР добре розуміє неможливість надто швидкого розвороту державного корабля, що завжди загрожує крахом. Утім, перед китайським керівництвом гостро стоїть питання реформування політичної системи, яка виглядає дедалі більш застарілою поряд із економікою, що пішла далеко вперед. Але треба віддати належне китайському керівництву, яке з самого початку реформ і відкритості не спокусилося гаслами «загальнолюдських цінностей», а виявляючи політичну далекоглядність, взялося за чорнову роботу у сфері економіки. Курс китайського керівництва «долати ріку, намагаючись каміння», тобто рухатися обережно і зважено ставитися до експериментів, виявився дуже вдалим. Досвід КНР — це єдиний приклад переходу соціалістичної економіки на рейки ринкового розвитку без падіння життєвого рівня населення та серйозних соціальних катаклізмів у великих масштабах. Перспективність китайської моделі реформ полягає у її відповідності сучасним прогресивним тенденціям розвитку світової економіки. Китай органічно вписався у світову систему взаємодії економік, після тривалих 14-річних переговорів досягнув зі Сполученими Штатами згоди про вступ до ВТО. У Китаї широко застосовується іноземний досвід, потоком йдуть іноземні інвестиції, але коли справа доходить до національних інтересів, перевага завжди надається останнім. Можна стверджувати, що китайська модель реформування відбулася.

Останнім часом кризовий стан української економіки сприяв поживленню дискусії щодо можливості використання «китайського шляху» в Україні. Справді, чи можливо використати китайський досвід за наших умов? З цього приводу висловлюються парламентарі, політологи, економісти. І тут неозброєним оком можна вирізнити дві тенденції. Одні (їхня кількість незначна, в основному це люди, які відвідали Китай і перебувають під враженням від побаченого) палають бажанням терміново перенести китайський досвід на український ґрунт. Їхнє захоплення можна поділяти, але, якщо ми хочемо залишатись у світі сучасних реальностей, треба визнати малу вірогідність цього. Інші (значно чисельніша група наших співгромадян) звинувачують китайське керівництво в усіх смертних гріхах, не помічаючи позитиву, який давно вже визнав весь світ. Складається враження, що автори таких заяв просто недостатньо поінформовані, не знайомі з китайськими реаліями. Іноді їхнє завдання — не розібратись у процесах, які вони оцінюють, а просто черговий раз спростувати те, що пов'язане з терміном «комуністичний». Заради справедливосте зауважимо, що спостерігачі помітили, що Ден Сяопін був добре обізнаний щодо того факту, що Чан Кайші, після втечі з материка на острів Тайвань запрягнувся побудувати тут «суспільство достатньої заможности»; і він дійсно виконав свої обіцянки. Ден Сяопін, будучи мудрим політиком, добре розумів, як багато втрачає Пекін через відхід від конфуціанських традицій. Він добре знав, що керівники Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню підкреслювали відмінність їхнього капіталізму від західного, називаючи його «конфуціанським капіталізмом». Китаю необхідно було повернути собі право на конфуціанську спадщину. І Дену вдалося зробити, здавалося б, неможливе: вивести країну з культурної ізоляції, повернувши її до звичного конфуціанського ареалу, не відмовляючись при цьому від принципів марксизму-ленінізму. Він зробив навіть більше: поєднавши розроблену ним концепцію «одна держава – дві системи», з теорією «сяокан», Ден Сяопін позбавив Тайвань можливості називати себе «другим Китаєм». Все це дало підстави «спостерігачам за китайськими справами» назвати лад, до якого йде Китай «конфуціанським соціалізмом». Взагалі треба зауважити, що роль Ден Сяопіна ще не оцінено в нашій країні. Він став на чолі найбільшої у світі держави, будучи у досить похилому віці. Скромний, мудрий, простий, він був китаець плоть від плоті. Коли він очолив країну в 1987 році, після повернення із політичного небуття, то відвідав рідну провінцію Сичуань. Люди були зворушені, побачивши, як він заплакав від того, спостерігаючи руйнівні наслідки «культурної революції». Це не були сльози безсилля, це були сльози надії і віри. «Генеральний конструктор держави» - так із повагою називають його в Китаї.

Наше суспільство пішло вже надто далеко від подій 1991 року. Тепер китайський досвід можна розглядати хіба що як запізнілий, хоча й переконливий коментар до палких сперечань часів горбачовської перебудови: «Що спершу? Політична чи економічна реформа?» До речі, американський економіст, професор М. Голдман, який критично коментував діяльність російських реформаторів, у своїй статті, яка називалася «Ви можете сміливо ставитися з презирством до суспільства, яке побудували», писав таке: «Подивіться на Китай! Вони почали з нуля, а сьогодні закидали США та інші країни своєю експортною продукцією. Почали з 3 млрд. дол. у 1979 році, а тепер експортують на суму більше як 100 млрд. дол.». *Йдеться про небувалий за значенням і масштабами експеримент в історії людства.*

Цікавим для нас є досвід країн другої групи, до якої можна віднести країни так званого «конфуціанського капіталізму» Республіку Корея та Тайвань. Вже згадуваний нами Р. Скалапіно називає ці й подібні до них режими авторитарно-плуралістичними.

Що це означає?

У політичній сфері режиму байдуже, яке керівництво її контролює – військове чи цивільне. В будь-якому разі обмежується масштаб політичних змагань та ступінь політичних свобод порівняно з такими, які дозволені в демократичному суспільстві. Водночас різні суспільні інститути, такі, як релігія, освіта, сім'я, користуються певною автономією від держави. Економіка характеризується наявністю сильного ринку, але держава зберігає за собою роль головного планувальника та арбітра. Всі ці країни пройшли складні перетворення. За цей час виникло громадянське суспільство, як наслідок цього з'явилися різні партії. Незрівнянно піднявся життєвий рівень. Поступово суспільство ставало дедалі більш сприйнятливим до цінностей західної демократії. Шлях цей зайняв досить тривалий час.

При цьому, незважаючи на політичне та пропагандистське протистояння, важко не помітити, що режими, які сповідують «конфуціанський соціалізм» і «конфуціанський капіталізм», мають чи мало спільного. Очевидно, різниця між ними буде дедалі більше зменшуватись, поки не зникне зовсім.

Завершуючи роздуми, не можу коротко заторкнутися ще однієї проблеми, тісно пов'язаної з даною темою.

В Україні довго не існувало власного сходознавства. Починаючи з 30-х років, коли українське сходознавство було репресовано сталінською владою, ця сфера залишалася прерогативою центру. Що ж треба зробити, щоб українське сходознавство відродилося? Це питання тісно пов'язане з проблемою розвитку відносин України з країнами Сходу. Вихід України на міжнародну арену як повноправного суб'єкта потребує необхідного кадрового та інформаційно-аналітичного забезпечення. Очевидно, що такого забезпечення, принаймні систематичного, в даній галузі зараз немає.

Для реалізації цього завдання необхідна політична воля, а далі — розробка відповідної стратегії і тактики, створення відповідних механізмів, наявність кваліфікованих кадрів, яких у нас вкрай обмаль. Мало вивчити дуже складну східну мову, яка за витратами зусиль у декілька разів важче порівняно із західними мовами. Треба бути обізнаним з історією, філософією, національної психології, звичаїв, етикету різних країн Сходу. Необхідно знати, чи, бодай, просто мати уявлення про культуру народу, мову якого вивчаєш. І нарешті, якщо мати на увазі подальшу діяльність у галузі економіки чи політики, треба бути професіоналом і в цій справі. Просто збагнути це недостатньо. Необхідні глибокі знання та величезний труд упродовж років.

Належить відзначити, що становлення сходознавчого напрямку — процес досить тривалий. Що стосується наукової сфери, то тут іноді потрібні десятиріччя копіткої праці неабияких спеціалістів, щоб постала власна наукова школа.

В Україні після нищівного розгрому сходознавства в 30-ті роки тривалий час не відбувалося ніяких позитивних зрушень. Проте на початку 90-х років поява нових політичних та економічних реалій викликала потребу в нових підходах. Приємною подією стало нарешті створення в листопаді 1991 року Інституту сходознавства НАН України. А що стосується освітянської справи...

Суспільно-політична модель, що з'явилася в Україні, призвела до виникнення величезного «базару», де кожний намагався щось комусь продати, бажано якнайдорожче. Годі й говорити про якусь якість за таких умов. На жаль, не обійшла ця тенденція і сходознавчу справу.

Державні вузи поставилися до цієї галузі дуже нашорошено. Справа була абсолютно новою, й було багато таких, хто сумнівався, а чи потрібно це взагалі. Комерційні ж вузи з великим ентузіазмом почали освоєння вільної ніші на ринку знань. Це супроводжувалося широкою рекламою майбутнього працевлаштування випускників, перш за все на дипломатичній роботі за кордоном. Замість орієнтувати студентів на важку і тривалу працю, пов'язану з вивченням вкрай непростих для сприйняття східних

мов, їм розповідали про казкові багатства Сходу. Важливо, що сплеск інтересу до Сходу відбувався майже за повної відсутності кваліфікованих спеціалістів (а звідки їм було взятися), навчально-методичної літератури, якісно розроблених навчальних планів і програм. Не випадково, що в більшості учбових закладів не вдалося досягти успішних результатів, якщо брати за критерій рівень знань студентів, а не комерційні здобутки. Втім, фахівцям добре відомо, що в деяких навчальних закладах фактично все звелось до професійно організованої реклами та збору коштів за навчання.

Державні вузи спочатку не виявили будь-якого розуміння і уявлення про цю справу. Поширеною була також думка про комерційну безперспективність цього напрямку. Але з часом керівники державних вузів пересвідчилися, що це престижно і тут можна заробити гроші. Щоправда, їхній консерватизм і погані умови праці викладачів не дали змоги досягти успіху. Більше того, чимало розчарованих викладачів перейшли до недержавних вузів. Традицію, яка щойно почала закладатися, було перервано. Що ж буде далі? Зрозуміло, що найближчими роками число випускників вузів, котрі вивчали східні мови, різко збільшиться (їх буде значно більше за реальну потребу), проте рівень їхньої підготовки в середньому залишиться невисоким, тобто відбудеться певна «девальвація» цієї спеціальності в очах тих, хто очікував швидкого й легкого заробітку. Разом із тим, не можна не помічати, що були й успішні спроби. Як приклад вдалого регіонального проекту в галузі сходознавства слід згадати Краматорський економіко-гуманітарний інститут, де наголос було зроблено на підготовці спеціалістів для Донбасу. Є й інші приклади.

Але проблем все ще значно більше, ніж успіхів. Одна з таких проблем полягає в тому, що тепер підготовка фахівців-сходознавців здійснюється виключно за спеціальністю «філологія». Однак слід зазначити, що хоча знання східної мови є абсолютно необхідною умовою підготовки, на порядку денному постає підготовка сходознавця-економіста, сходознавця-юриста, сходознавця-міжнародника. І тут ми стикаємось із проблемою, яку важко розв'язати власними силами. З одного боку, на підготовку економіста потрібна значна кількість годин, з іншого — на вивчення східної мови теж потрібно ніяк не менше часу.

Здається, глухий кут. Де ж вихід?

А його уже винайдено задовго до нас. Секрет у тому, щоб здійснювати підготовку сходознавців за окремим навчальним планом, який має бути синтетичним і за яким вже давно здійснюється підготовка сходознавців відповідного профілю за кордоном. Так, навчатися за таким фахом дуже непросто, але іншого виходу немає.

Підготовка таких спеціалістів не може бути масовою справою. Таких фахівців виготовляють, як штучний продукт, і це треба добре згадати.

Які ж висновки зрештою можна зробити з усього сказаного?

Україна має перейти на нову, світову систему координат, відмовившись від необхідності вибору між Заходом і Росією. Перехід України до групи «Південь» дасть змогу, вийшовши за межі стратегічного протистояння, взятися до модернізації економіки.

Позитивний досвід, набутий азійськими країнами в галузі суспільно-політичного реформування, поки що у нас не оцінений відповідним чином; його треба ретельно вивчати, використовуючи його елементи в процесі внутрішніх перетворень. Отже, необхідно терміново розпочати підготовку кадрів для роботи на цьому вкрай важливому напрямку державотворення.

Конфуцій казав: «У Піднебесній не буває складних справ, лише потрібні достойні люди».